

TEKNOLOJİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Abdullah DEMİR¹

1. Giriş

Her insan, toplum ve medeniyet bulunduğu yerde, kapladığı zamanda taşıdığı anlamla önemlidir.² Dünyaya birey olarak geliyor ve hemen sonrasında topluluğun bir parçası oluyoruz. Birey olarak varlığımızı tek başımıza da sürdürüyoruz. Mutlaka başka bir insana muhtacız. Bu muhtaç olduğumuz ilk insan, genellikle annemizdir veya onun yerini tutan bir bakıcı ya da sütannedir.³

Evrendeki⁴ ya da daha özel ifadesiyle dünyadaki serüvenimiz

¹ Marmara Üniversitesi, Teknoloji Fakültesi, Makine Mühendisliği, E-posta: ademir@marmara.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-4042-7626.

² İsmet Özel, Üç Zor Mesele (İstanbul: Tiyo Yayınları, 5. Baskı, 2016), 269.

³ Teoman Durali, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri - Konuşmalar 2015-2018* (Editör: Aynur Erdoğan Coşkun, İstanbul: Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi, 1. Baskı, 2022), 18.

⁴ Evren, fiziğin işlediği bir alandır. Daha detaylı bakıldığında fiziğin ve onun kolu olan kimyanın söz konusu olduğu sahadır. Evren; duyulanabilir, ölçülür ve biçilir unsurlarla dolu olan mekândır. Evren, Türkçede “evirmek, değiştirmek” fiilinden gelmektedir. Yani değişimin hüküm sürdüğü sahadır. Evrenin klasik dilimizdeki karşılığı

ilmi, ideolojik ve teolojik birkaç açıklama ile yapılabilir. Kendi gelenek ve kültürel mirasımızdan hareketle kabaca ziraatın başlamasıyla yerleşik hayatın başladığını kabul edebilir ve bunu da ilk insana kadar götürebiliriz. Yerleşik hayat başlayınca da zaman içerisinde hem mülkiyet problemleri ile yüzleşilmeye hem de büyük çapta organizasyonlara gerek duyulmaya başlanmıştır. Büyük çapta topluluklar olarak bir arada yaşamaya başlayınca bazı mecburiyetlerden ister istemez bir “düzen arayışı” ortaya çıkmaktadır. Bu süreç yavaş yavaş devletin inşasına evrilmiş ve vergi gibi düzenlemelere gerek duyulmuştur.⁵ Uzun bir tarihi sıçramayla tüm insanlık serüveni dikkate alındığında beylikler, devletler ve imparatorluklar ile bu yapıların içerisinde özellikle batı toplumlarında feodalite, merkantilizm⁶, ticari kapitalizm gibi aşamalar sonrasında sanayi

“kâinattır” ve yaratmaktan türetilmiştir. Evren ile âlemi karıştırmak gerekir. Âlem ise dini/manevi bir terimdir. Dine göre “varlık”, evrenden ibaret değildir. Âlemde, evreni de içine alan daha geniş bir bütünlük vardır. Bkz. Durali, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 25.

⁵ Şahin Uçar, *Tolstoy Hakkında Röportaj* (Yeni Ufuklar, Yıl: 8, Sayı: 31, Ekim - Aralık 2016).

⁶ Merkantilizm, Avrupa’da Sanayi Devrimi’ne kadar olan zamanda feodalizmin yıkılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıdan merkantilizm, derebeyliğin bağrında gelişmiş şartların sonucudur. Bkz. Teoman Durali, *Çağdaş Küresel Medeniyet* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006). 103. Tüccar ‘Mercante’ (İtalyanca), liberal ekonomiden önce çıkan ve kapitalizmin temellerini atan yapıdır. Özü itibarıyla güçlü bir milli devlet oluşturabilmek için altın ve gümüş gibi değerli madenlerin hazinede biriktirilmesidir. Başka bir ifadeyle ürün biriktirme çılgınlığıdır. Merkantilist iktisat teorisinde devlet gücünün kaynağı, servettir. Bu servet, ticaretle elde edilir. İyi bir ticaretin yapılabilmesi için devletin, tüccarı koruması ve teşvik etmesi gerekir. Bu da burjuvazinin ortaya çıkmasını gündeme getirmiştir. Bkz. Alev Topuz, Ş. Teoman Duralı’da Felsefe-Bilim (T.C. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018), 40.

devrimi ve sanayi kapitalizmi⁷ devamında da finansal kapitalizm hüküm sürmüştür. Tüm bu süreçler kendini bugün finansal ve limbik kapitalizm içerisinde toplamıştır. Marx'ın konuya bakışı ise toplumların kabilelerden şehir devletlerine ve şehir devletlerinden feodalizme ilerlediği yönündedir.⁸

İnsan demek, en genel ifadesiyle kültür⁹ demektir.

⁷ Batılılaşma, aydınlanma, modernlik, ilerleme, gelişme, değişim, trend ve benzeri kavramların tek bir kelime de birleştiğini fark etmiş olursunuz o da “kapitalizm”dir. Buna tarihin akışı içerisinde “American way of life” da diyebilirsiniz. Bkz. İsmet Özel, *Kalın Türk* (Tiyo Yayınları, IV. Baskı, 2017), 71. Marx, kapitalist ekonominin keskin bir çözümleyicisiydi. Kapitalizmin anlaşılmasındaki rolünün ve bu sistemin döngüsel bir karaktere sahip olması tespitiyle üretim biçimi ve mübadele ilişkilerinin doğası konularında kendisinin yaptığı katkıların değerini, bizzat kendisi yeterince bilememiştir. Çünkü kapitalizmin sosyalizme dönüşeceğini vasıyarmıştı. Bkz. Anthony Giddens ve Christopher Pierson, *Modernliği Anlamlandırma - Anthony Giddens’la Söyleşiler*. (İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2001). 85.

⁸ Stig Borsen Hansen, *Teknoloji Felsefesi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Baskı, 2023), 38.

⁹ Kültür insanın kendi yaratmadığı bir dünyaya yaptığı ektir. İnsanın çalışmasının yaratma ve yeniden yaratma çabasının bir sonucudur. Kültür, insan deneyiminin sistematik bir edinimidir ama bu edinim yaratıcı bir özümsemedir. Bkz. Ira Shor, *Güçlendiren Eğitim* (Pedagoji Yayınları, 2023), 75. Her cemiyetin kendine mahsus bir kültürü vardır ve her kültürde bir kıymet (değer) sistemi bulunur. Milleti yekpare bir sosyal bünye yapan şey, kültür birliğidir. İnsanlar, kültür birliği sayesinde aynı bütünün parçaları olduklarına inanırlar. Birliği asıl sağlayan şey bu ortak inançtır. Bkz. Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Yer-Su Yayınları, 2021), 98,119. Bir kültürün bütünlüğü, her şeyden öte, belli bir ortak felsefi yapıya, belli bir metafizik ve ahlaki tutuma, belli bir ortak değerler ölçeğine, bir başka deyişle, belli bir ortak evren, insan ve insan hayatı kavramına ve dil, hukuki ve sosyal yapıları, deyim yerindeyse, tecessüm etmiş hayata bağlı olarak tanımlanır. Bu metafizik bütünlük, uzun süredir bütünlüğü bozulmuş haldedir. Ancak tamamıyla yok olmamış ve Batı’da da

Nerede insan varsa, orada bir toplum ve kültür vardır. Toplumdan soyutlanmış insanı düşünmek, bugün pek mümkün değildir. İnsan toplum içinde ve toplumun bir parçası ve mensubu olarak dünyaya gelmektedir. Bu bağlamda her toplum yahut topluluk aynı zamanda bir kültür demektir. Kültür ise temelde zanaat¹⁰, din ve dil¹¹ olarak üç temel unsurdan oluşur. Buradaki zanaatı, sanayi¹² devrimi öncesi teknik¹³ olarak; sanayi devrimi ve sonrası içinse teknoloji olarak yorumlamak konuyu daha anlaşılır kılacaktır.¹⁴

aşınmış gibidir. Bkz. Alev Alatl (Modernite, Batı'ya Yön Veren Metinler, 2019), 1591. (...) Bir kültürün başarısı veya başarısızlığı yaşama şansına bağlıdır. Bir kültür yaşayabildiği ölçüde başarılı sayılır. Bkz. Durali, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 243. Durali bu görüşü antropologların yaklaşımı olarak sunar. Bkz. Abdullah Demir, *Bütüncül Eğitim – Giriş Kitabı* (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 1. Basım, 2024), 167.

¹⁰ Halis emekçilik, toprağı işleme sanatı rençperlik ile zanaatkarlığa mündemiçtir. Bkz. Teoman Durali, *Hayatın Anatomisi & Canlılar Bilimi Felsefesi ve Ötesi* (Dergâh Yayınları, 2018), 31.

¹¹ Bkz. Durali, *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri*, 17,50.

¹² Sanayi terimi Arapça kökenli bir kelimedir. Sanayi (müh.) (Alm. Industrie, f; Fr. Industrie, f; İng. Industry); hammaddeleri işlenmiş ürün durumuna getirmek için yapılan faaliyetlerin ve bu amaçla kullanılan bilgi, beceri ve teknoloji, araç, gereç ve makinelerin tümüdür. Eşanlamlısı endüstridir. Sosyolojideki tanımı ise; hammadde ve ara mallarının, bilgi, beceri ve teknolojiden yararlanılarak ve işçi emeğinin katkısıyla fabrika ya da üretim kuruluşlarında mal ve hizmete dönüştürülmesidir. Bkz. TÜBA Terim, *Sanayi*, 2020.

¹³ Teknik, en genel anlamıyla meydana getirme bilgisidir. Fiziksel yapı nesnel anlamında, basit makinalar ve aletleri imal etme bilgisidir. Bu bilgi hem tecrübeyi hem de örtük bilgiyi yani beceriyi de kapsar. Bkz. Durmuş Günay, *Teknoloji Nedir? Felsefi Bir Yaklaşım* (Yükseköğretim ve Bilim Dergisi 1, 2017), 163.

¹⁴ Teknoloji kelimesinin anlamı epey karmaşık ve çok yönlü olmasına rağmen karmaşık tarihçesini takip etmek mümkündür. Oxfod

Tekniğin özünü anlamak istiyorsak, işe makine çağının tekniğinden başlamalıyız. Tekniğin¹⁵ amacı, makine ve araçlara biçim vermektir.¹⁶ Teoman Durali'ye göre fen¹⁷ (modern ifadesiyle teknoloji) felsefe-bilimle hep alışverişte bulunagelmıştır. Ortaya çıktığı 900'lü yıllar ile sanayi devrimi¹⁸ sonrası 1800'lerin başlarına değin fen, temin ettiği alet-edevat, cihazla bilimin inkişafında etkili olmuştur. Sermayeciliğin boşandırdığı sanayi devriminin ardından fen, bilime gitgide yabancılaşıp ondan kopmuştur.¹⁹ Bu bağlamda **teknoloji tam olarak nedir?** Felsefe-bilimin yöntemini ihtiyaçların karşılanmasına yönelik kullanmaktadır.²⁰ Teknoloji, aynı zamanda insanın kendini dışarıya doğru genişlettiği bir iktidar aracıdır.

İngilizce Sözlüğü kelimenin ilk olarak 1612'de kullanıldığını ve kelime için dönüm noktası sayılabilecek bir kullanıma 1777 tarihinde rastlandığını belirtir. Burada teknoloji "*doğadaki materyallerin işlenmesi bilimi ve zanaat bilgisi*" anlamında kullanılmıştır. Bkz. Hansen, *Teknoloji Felsefesi*, 18.

- 15 Buradaki teknik kavramı ise teknoloji olarak düşünölmelidir.
- 16 Talip Kabadayı, *Teknoloji Felsefesi* (Oswald Spengler'in "İnsan ve Teknik" eserinden alıntılanmıştır) (Bilgesu Yayıncılık, 1. Baskı, 2021), 128.
- 17 Teoman Durali fen kavramını teknoloji (İng. Technology, Fr technologie) ifadesinin yerine kullanmaktadır.
- 18 Sanayi Devrimi, o zamana kadar evlerde ve (küçük) atölyelerde elle yapılan ya da elle kullanılan basit makinelerle yapılan üretimin yerini, buhar gücüne dayalı olarak işletilen makinelerle yapılan üretime bırakmıştır. Buhar gücünün üretime aktif olarak katılmasıyla/girmesiyle birlikte "kitlesele üretim" başlamıştır. Kitlesele üretim, atölyelerde yapılamadığı yada çok kısıtlı yapılabildiği için büyük fabrikalar, üretim birimleri kurulmuş, eskiden evlerinde veya atölyelerinde üretim yapanların bir bölümü bu işyerlerinin sahibi konumuna geçerken, çok büyük bölümü de buralarda işçi konumuna geçmiştir. Bkz. Mahfı Eğilmez, *Örneklerle Kolay Ekonomi* (Remzi Kitabevi, 8. Basım, 2014), 27.
- 19 Durali, *Hayatın Anatomisi & Canlılar Bilimi Felsefesi ve Ötesi*, 367-368.
- 20 Teoman Durali, *Sınır tanımayan teknoloji, Rabbini tanımayan insan üretiyor!*, 2016

İnsan algısını, insan vücudunu ve hatta insan alışkanlığını dünyaya yayar. Bu sayede dünyayı insana benzetir. Teknoloji özellikle ötekinde-kendinde-olmak olarak insanın *kendini sürdürdüğü* bir uzam meydana getirir.²¹

İnsan, yaşarken hayatını idame ettirmek üzere birtakım işlere ve işlemlere girer. Bu işlerin ve **işlemlerin hammaddesini doğadan alır** ve onu ihtiyaçlarına göre şekillendirmeye başlar. Bu işleri yaparken kendini hem ürettiğine verir hem de ürettiğinde bulur, bununla da kimliğini inşa eder.²² Üretmeyen yahut ürününe ırak kalan, bu bağlamda özüne de yabancılaşır.

Bu çalışmada öncelikle “*Sanayi Devrimi ve Yansımaları*”na kısaca değinilmiştir. Sonra “*Teknolojik Gelişmeler Bağlamında Küreselleşme*” olgusu ve “*Amaç ve Araç Bağlamında Teknolojiye Bakış*” incelenmiştir. Akabinde ise “*Gömülü Metafizikten Açık Metafiziğe Teknolojik Yolculuk*” konusu ve son kısımda ise “*Teknoloji Felsefesinin İmkânı*” tartışılmıştır.

2. Sanayi Devrimi ve Yansımaları

Hans Freyer “Sanayi Çağı” kitabında 1953’lü yıllara kadar yedi sanayi dalgasından bahseder. İlk sanayi dalgası, doküman sanayisi dalgasıdır. Buharlı makinanın icadı ve “buharın pamuk ile evlenmesi”. İkinci sanayi dalgası, demir-çelik sanayi (1800’lü yıllar); üçüncü sanayi dalgası, ulaştırma çağı (1825 – 1830’lu yıllar); dördüncü sanayi dalgası, kimya çağı (1850’li yıllar – yapay gübreleme); beşinci sanayi dalgası, elektrik sanayisi; altıncı sanayi dalgası ise içten yanmalı motorlar çağı (1890’lı yıllar) ve akabinde seri üretimin başlamasıdır. Yedinci sanayi dalgası ise belki atom gücü çağıdır (1945’li yıllar).²³

²¹ Byung-Chul Han, İktidar Nedir? (İnsan Yayınları, 1. Baskı, 2020), 76.

²² Durali, *Hayatın Anatomisi & Canlılar Bilimi Felsefesi ve Ötesi*, 31.

²³ Hans Freyer, *Sanayi Çağı* (Batı Yayınları, Çevirmen: Hüseyin Batuhan - Bedia Akarsu, 2014).

Bu süreç bugün farklı evreleri ile başka bir aşamaya geçmiştir. Soyut ve sanal dünya, gerçeklik alanını kaplamaya ve onun yerini doldurmaya başlamış, adeta fiziksel gerçekliğin yerine ikame edilir olmuştur.²⁴

Sanayi toplumunda mübadeleye konu olan en temel unsur “**mal**”dır.²⁵ Modern toplumlara²⁶ bakarken “**sınıf meselesi**” olarak gördüğümüz vakıayı, geleneksel toplumlarda da “**yukarıdakiler ve aşağıdakiler**” biçimiyle görürüz. Hangi iklimde, hangi gelişme seviyesinde olursa olsun bütün toplumlarda “**ileri gelenler ve geride kalanlar**” olagelmıştır.²⁷ Bir diğer hususta modern toplumu, öncüllerinden ayıran farklılığıdır. O da “*bekçi-usulünden bahçıvan usulüne*” geçiştir.²⁸

Sanayi devrimi çalışma şeklini değiştirmiş, fabrikalarda seri üretim bantlarında iş bölümü ile üretim yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda sanayi toplumlarında pek az insan, işinde bağımsız bir birimdir. Büyük çoğunluğu, organizasyonlara aittir ve kolektif bir sorumlulukta kendi paylarına düşeni yapmak zorundadırlar.²⁹ Adama Smith 1776 yılında yayınladığı “*Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*” eserinde iş bölümüne yönelik ciddi eleştiriler ve tespitler

²⁴ Durmuş Günay, *Sanayi ve Sanayi Tarihi* (İstanbul: Mimar ve Mühendis Dergisi, Sayı: 31, 2002).

²⁵ Özel, Üç Zor Mesele, 192.

²⁶ Eflatun bir yerde, insanın değişmeyen ve değişmeyecek hastalıklarına, zaaflarına işaret etmiştir. Bunlar: *devlet, servet, şehvet*. Bunu bu günkü kullanılan terimlere çevirdiğiniz zaman karşımıza; *iktidar, para ve seks* çıkmaktadır. Modern dünyanın değerleri maalesef böyle... Kapitalizm bu işte... Fransız ihtilali de bu aydınlanma çağının “tabiat, akıl ve terakki” fikirlerini yaymıştır. Bkz. *Şahin Uçar, Hakikate Talib Olmak* (Karabatak Dergisi, 3. Sayı, 2014).

²⁷ Özel, Üç Zor Mesele, 392.

²⁸ Zygmunt Bauman, *Özgürlük* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2020), 19.

²⁹ Bertrand Russell, *Eğitim ve Toplum Düzeni*, 137,207.

yapmıştır. Smith, iş bölümünün ortaya çıkışını insanın doğasında olan “*takas, mübadele ve değiş-tokuş yapma eğilimine*” atfetmiştir. İnsanların büyük çoğunluğunun anlayışlarını belli düzeyde şekillendiren mecburan yaptıkları iştir. Tüm ömrünü birkaç basit işlemi gerçekleştirmekle harcayan biri, anlayışı üzerine kafa yormaya vakit bulamaz.³⁰

İlk sanayiciler kendi kendine yeterli olmaya, *laissez faire* felsefesine³¹ ve rekabete inanıyorlardı. Rekabet fikri, sanayiden diğer alanlara da sıçradı. Darwin insanları evrimsel gelişmenin nedeninin değişik yaşam türleri arasındaki rekabet³² olduğuna ikna etti.

3. Teknolojik Gelişmeler Bağlamında “Küreselleşme”

Küreselleşme, günümüzde daha çok içinde bulunduğumuz uluslararası sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir ekonomik kalkınma, yükselen yaşam standartları, teknolojik ilerleme ve bilginin daha hızlı yayılması, küreselleşmenin en belirgin görünümleri arasında sayılmaktadır. Bazı eserlerde küreselleşmenin sanayi devriminden bu yana dünyayı değiştiren en büyük güç olduğu ve

³⁰ Hansen, *Teknoloji Felsefesi*, 44,51.

³¹ Sermayeciliğin felsefesi ‘*birakınız ne dilerlerse yapınlar*’dır. Bkz. Teoman Duralı, *Sınır tanımayan teknoloji, Rabbini tanımayan insan ürettiyor!*

³² Evrimci anlayışta rekabet merkezi bir yer işgal ederken, İslam temeddününde rekabet yerine temelde tesianüt (dayanışma) vardır. Evrimci anlayışın daha iyi anlaşılması için Russel’in “*Eğitim ve Toplum Düzeni*” eserindeki şu ifade üzerinde dikkatle düşünülmelidir: Rekabet inancının, Darwincilik nedeniyle ortaya çıktığını düşünmek hatalıdır. Bunun tam tersi doğrudur. Darwincilik, rekabet inancı nedeniyle ortaya çıkmıştır. Modern biyolog, evrime olan inancını hala korusa da bunun itici gücünün rekabet olduğuna Darwin’in inandığından daha az inanır. Bkz. Bertrand Russell, *Eğitim ve Toplum Düzeni* (bgst Yayınları, 1. Basım, 2017), 137.

yeni bir uluslararası sistem olarak kendisini kabul ettirdiğine dikkat çekilmektedir.³³

Modern kurumlar 18. yüzyılın sonları gibi yerleşti. Ancak ileriye ve geri doğru uzanan çok daha geniş bir değişme süreci geçirmiştir.³⁴ Bu bağlamda endüstriyi/sanayiye nasıl değerlendirmek gerekir? Sanayi, modern toplumun teknolojik temelini işaret etmesi anlamında, kapitalizmden ve modernliğin diğer boyutlarından ayrılmalıdır. Bu kavram, temelde bilimin ve teknolojinin ilerlemesine ve makineye dayalı bir uygarlığın gelişmesine dayalıdır.³⁵ Modern teknolojinin çocuğu olan küreselleşme³⁶; teknikler, piyasa, turizm, haber/bilgi ile ilgilidir. Malların ve sermayenin serbestçe dolaşımının yanısıra, insanların daha sık seyahat etmeleri, bilgi-iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve internet kullanımının giderek yaygınlaşması, küreselleşmenin önde gelen itici güçleridir. Bu güçler, zengini daha zengin, yoksulu da daha yoksul yapmaktadır.³⁷ Etkisini giderek arttıran küreselleşme, aynı zamanda tüm farklılıkları ve değerleri yerle bir ederek hiç kimseyi umursamadan bir kültürsüzlük ortamı³⁸ yada

³³ Feza Öztürk, *Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni*. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024).

³⁴ Anthony Giddens ve Christopher Pierson, *Modernliği Anlamlandırma - Anthony Giddens'la Söyleşiler*. (İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Basım, 2001). 87.

³⁵ Giddens ve Pierson, *Modernliği Anlamlandırma - Anthony Giddens'la Söyleşiler*, 85.

³⁶ Patrick J. Deneen, *Liberalizm Neden Çöktü*. Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz. (Vakıfbank Yayınları, 2022), 136.

³⁷ Öztürk, *Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni*.

³⁸ Jean Baudrillard, *Her Yer Ekran*. Çev.: Oğuz Adanır. (Doğu Batı Yayınları, 2022). 184,188.

Evrensel; değerler, insan hakları, özgürlükler, kültür ve demokrasiyle ilgilidir. Engellenmesi zor görünen küreselleşmeye karşın, evrensel sanki ortadan kalkmaktadır. Bir kültür olarak anılmaya hak eden

kültürel seviyesizlik, yoksunluk ve çölleşme dönemini de başlatmıştır.

Değişimi en çok motive eden güç, kapitalizmin genişlemesidir. Ancak unutulmamalıdır ki kapitalizmin çelişkilerinin şiddetlenmesinin daha ileri bir aşaması bizzat küreselleşmenin kendisidir. Küreselleşmenin ivme kazandığı ve elektronik iletişim sistemlerinin geliştiği, bir de dünya ekonomisinin bilgisayarlarla idare edilir hale geldiği 1970’lerin başlarına kadar Batı toplumları, refah devletinin emek ve sermaye arasındaki sınıfsal güçlerde esasen bir denge anlamına geldiği siyasallaşmış sınıf sistemleriydi. Bu tarihten itibaren küreselleşmenin ivmesi ve sermayenin akışkanlığı, emeği çok gerilerde bıraktı. Küreselleşmenin daha da hız kazandığı günümüzde “yerinden çıkarma”, “yeniden yerleştirme” veya “kaldırma” ve “geri itme” gibi süreçler/etkiler eskisinden daha fazla telaffuz edilir oldu.³⁹

Bilim, teknolojiyi dünyayı tek bir ekonomik birim haline getirebilecek şekilde değiştirmiştir. (...) Emekten tasarruf eden aletler yapılmaktadır. Bu durumda işsizlik tehdidini meydana getirmektedir. Tüm bu durumlar tek bir kaynaktan doğmaktadır. Teknoloji tüm insan ırkının üreten ve tüketen tek bir birim olarak işbirliğini gerektirirken, insanoğlunun tutkuları ve siyasi inançları hala rekabete ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda kapitalistler kendileri birleşirken, doğal bir çabayla çalışanlarının birleşmesini de ellerinden geldiğince engellemeye çalışmaktadırlar. Sloganları ise şudur: *Birleşsek ayakta dururuz; bölünürlerse kaybederler.*⁴⁰ Bu medeniyet yani diğer adıyla çağdaş medeniyet, bir ‘İngiliz Yahudi Medeniyeti’dir. Bu

her kültür, evrensel içinde eriyip gitmektedir. Evrenselleşen her kültür, kendi özgürlüğünü yitirmekte ve ölmektedir. Bkz. Baudrillard, *Her Yer Ekran*, 184-185.

³⁹ Giddens ve Pierson, *Modernliği Anlamlandırma*, 44,46,86-88.

⁴⁰ Russell, *Eğitim ve Toplum Düzeni*, 138,208.

medeniyetin en önemli iddiası ve özelliği ise sömürgeciliktir.⁴¹ İdeolojisi⁴² ise sermayecilik yani kapitalizmdir.⁴³ Kapitalist istihsal sisteminin politik şekli ise liberalizmdir.⁴⁴ Kapitalizm ile liberalizm iç içe yürüyen iki hadisedir.⁴⁵

4. Amaç ve Araç Bağlamında Teknolojiye Bakış

Teknik temelde tecrübe ve ustalık geleneğine dayanmaktadır. **Bilim, felsefeden** ayırt edildiğinde, geriye **teknik** kalır. Nitekim Galileo ve Descartes sonrası bilim, böyle bir yol izlemiştir. Yani bilimin yerini, teknik veya **işe yararlık** almıştır. Bir bakıma **faydacı** bir anlayıştır. **Bilim**, ne ölçüde ideolojiye hizmet ediyorsa; o ölçüde işe yararlığı vardır ve yapılması gereken de onun işe yarar kısmını çekip almak, uygulamak ve geliştirmektir. Bu yönüyle bilime hizmet eden ve onu bütünle ilişkilendiren **metafizik** de dışlanmıştır. İşte felsefe nasıl ki tekniğe indirgenmişse, metafizik felsefeden dışlanınca insanın değeri de maddeye ve mekaniğe yani dünyaya hapsedilmiştir. Aristoteles'te sistemleşip Ortaçağ'da yer yer zayıflayan; Kepler, Galilei ile Descartes ve sonraki dönemde alabildiğine yükseltelen

⁴¹ Sömürmek için aldatmak zorundasınız. Aldatmak için de uyuşturmalısınız. Akli uyuşturmak demek; duygulara ağırlık vermek ve onlara hitap etmek gerekir. Çünkü aklın ürünü 'düşünme'dir. Düşünmeyi ne kadar bastırırsan, duygulara o kadar yer açarsın. Bkz. Teoman Durali, *Sınır tanımayan teknoloji, Rabbini tanımayan insan üretiyor!*

⁴² İdeoloji bir bütündür ve iktisadi altyapının bir ifadesidir. Batının sosyal ve politik tarihi bilinmeden ideolojileri kavranabilir mi? Bkz. Cemil Meriç, *Mağaradakiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 29. Baskı, 2018), 229.

⁴³ Durali, *Sınır tanımayan teknoloji, Rabbini tanımayan insan üretiyor!*

⁴⁴ İlk kapitalist ülke Hollanda'dır. Bkz. Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar* (İstanbul: İletişim Yayınları, Yayına Hazırlayan: Ümit Meriç, 5. Baskı, 1999). Liberalizm veya ferdiyetçilik yüzyılların eseri ve üç sütun üzerinde yükselir: Hürriyet, akıl, fert. Liberalizm, sanayileşen Avrupa'nın başka bir değişle burjuvazinin dünya görüşüdür. Bkz. Meriç, *Mağaradakiler*, 226,229.

⁴⁵ Durali, *Sınır tanımayan teknoloji, Rabbini tanımayan insan üretiyor!*

doğanın canlı-cansız bütünlüğünü ifade eden anlayışa, isteye- rek yahut istemeyerek bir darbe indirmiştir.⁴⁶

Martin Heidegger “*Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*” kitabında **Teknik nedir?** sorusunu şöyle yanıtlar: Öncelikle tek- nik amaçlar için bir araçtır. İkinci olarak teknik beşeri bir edim- dir. Tekniğin kendisi bir donanımdır.⁴⁷ Latince söylemek gere- kirse bir instrumentum’dur. Teknik, tekniğin özü⁴⁸ ile bir ve aynı şey değildir. **Tekne**’yi yansız bir şey olarak düşündüğü- müzde şiddetle ona teslim olmuş oluruz. Teknik bir açığa çı- karma biçimidir. Bütün mesele tekniği araç olarak uygun bir tarzda ele almamıza bağlıdır. Yapılması gereken şey deyim ye- rindeyse *tekniğin ruhunu* ele geçirmektir. Çünkü araçsal ola- nın egemen olduğu her yerde nedensellik⁴⁹ (kauzalite) hüküm

⁴⁶ Teoman Duralı, *Canlılar Sorununa Giriş*. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987), 32.

⁴⁷ Heidegger’in “*Bizzat tekniğin kendisi bir donanımdır*” ifadesi, tekno- lojinin ne olduğunu belirsizleştirmektedir. Heidegger ve bazı düşü- nürler teknolojik ürünün imalinde, imal etme bilgisinin yanı sıra, ima- latta kullanılan donanımı da tekniğe dahil etmektedirler. *Teknolojik ürün ve imalinde kullanılan donanım bize göre teknolojiye dahil de- ğildir*. Bkz. Durmuş Günay, *Teknoloji Nedir? Felsefi Bir Yaklaşım* (Yükseköğretim ve Bilim Dergisi 1, 2017), 164. Kanaatimce Günay (2017)’in “*Teknolojik ürün ve imalinde kullanılan donanım teknolo- jiye dahil değildir*” ifadesi sorunludur. En geniş anlamıyla teknik, do- nanım olmak zorunda değildir. Ancak donanım, temelde teçhizat ve ekipmanları içerdiğinden aynı zamanda tekniğin uygulamasıdır.

⁴⁸ Eski öğretiyeye göre bir şeyin özü, o şeyin ne olduğudur. Bkz. Mar- tin Heidegger, *Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*. Çev.: Necati Aça. (Pharmakon Kitap, 2019), 12.

Öz dediğimiz şey nedir? Bir birey olarak fert olarak bir Müslümanın bir özü var. O öz, Hazreti Peygambere ittibâ da içerik ve mana kazanmaktadır. Hazreti peygambere ittibâ aynı zamanda ümmetin de özünü oluşturuyor. Bkz. Tahsin Görgün, *Prof. Dr. Tahsin Görgün: Ba- tu’nun tanımlayıcı tek özelliği; ilkesizliktir!* (GZT, Yusuf Genç, 2022).

⁴⁹ Causality: Nedensellik, sebep-sonuç ilişkisi.

sürer. Biz ki işitme ve görme duyuuları tekniğın egemenliğı altında radyo ve televizyon sayesinde dumura uğrayanlarız.⁵⁰

İsmet Özel’de benzer bir ifadeyi kendine has üslubuyla “Üç Zor Mesele” eserinde dile getirir: Teknoloji, yaşayışımızın maddi ve kısmen manevi çevresini oluşturan bir unsur olarak bize eşlik eder. Teknolojiyi hesaba katmadan hayatın idamesinin bile mümkün olmadığı bir dünyanın sakinleriyiz. Modern dünyanın en dinamik unsuru olan teknoloji, hiçbir insanın kendine kayıtsız kalmasına izin vermeyecek kadar nüfuz sahibidir. Eğer bizler teknolojiyi mesele yapmasakta, o bizlerin başına bir mesele açmaktan geri durmayacaktır.⁵¹ Bu bağlamda modernliğın dinamikleri varlığını; kapitalizmin yayılması, bilim ve teknolojinin dönüştürücü etkisi, kitle demokrasisinin yaygınlaşması gibi hususlarda devam ettirmektedir. Modernliğın bir özelliğı, uzak olayların ve eylemlerin hayatımız üzerinde sürekli bir etkiye sahip olmasıdır. Üstelik bu etki giderek daha da artmaktadır.⁵²

Bilgi teknolojileri, küresel ekonominin işleyişinden ayrılamaz. Ancak şu durumda gözardı edilemez. Bilim ve teknolojide sadece pazar taleplerinin sebep olmadığı muazzam bir değışim de söz konusu. Bu değışim insan faaliyetlerinin de tamamlayıcısı olmalıdır. Teknoloji insanoğlunun iyi ve faydalı faaliyetleri ile birarada bulunmadığı sürece anlam kaybına sebep olur. Bu faaliyetlerde teknoloji bir şeyi yapmayı hem sınırlar hem de mümkün kılar.⁵³

Nasıl canlılar tasarımııı biyoloji diye adlandırırıyorsak, tekniğın özünün egemenliğı altındaki var olanı sergileme ve

⁵⁰ Martin Heidegger, *Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*. Çev.: Necati Aça. (Pharmakon Kitap, 2019), 12-14, 20,65.

⁵¹ Özel, *Üç Zor Mesele*, 28.

⁵² Giddens ve Pierson, *Modernliğı Anlamlandırma*, 87,108.

⁵³ Giddens ve Pierson, *Modernliğı Anlamlandırma*, 66,68,86,89.

biçimleme yoluna da teknoloji diyebiliriz. (...) Bu değişimin atom çağı metafiziğini betimleme de kullanılmasında hiçbir sakınca yoktur. Metafizikten metafiziğin özüne atılan geri adım, şimdiki zaman bakımından ve şimdiki zamanı olan içe bakıştan esinlendikçe teknolojiden ve çağın teknolojik betimleniş ve yorumlanımından yola çıkılarak güncel tekniğin ilk elde düşünülmesi gereken özüne atılan adımdır.⁵⁴

Basitçe bilim açıklamak, teknoloji yapmak ve sanayi (endüstri) ise üretmektir. **Teknoloji** bilimsel bilgiye⁵⁵ dayalı olarak, makina ve cihazların imal edilmesidir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, tekniğin tecrübi bilgi içeriği yerine bilimsel bilgi geçtiğinde, teknik teknolojiye dönüşmüştür. **İhtiyaçların** yaratıcı çabayı harekete geçirdiği inancı, teknolojik etkinliğin neredeyse tamamını açıklamak için sürekli yardıma çağrılan bir yaklaşımdır.⁵⁶ Ancak insanlığın varoluşundan günümüze kadar, tüm toplumlar hayatlarını kolaylaştırmak, ihtiyaçlarını karşılamak, meraklarını yatıştırmak, eğlenmek, daha iyi bir yaşam sürmek ve mücadele edebilmek için sürekli olarak teknik çalışmalar, yenilikler ve icatlar yapmışlardır. Buna karşılık seri üretimle birlikte tutulan yol doğal ihtiyaçların karşılanması aşmış ve ihtiyaç üretmeye yönelmiştir. Üretim tüketimi kamçulamak üzere yürütülen bir faaliyete dönüşmüştür.

Modern teknolojinin ya da genel bir tâbirle modernizmin dünyayı sürüklemekte olduğu uçuruma karşı bir engel koymak veya bu gidişi tersine çevirmek isteyen düşünürlerin büyük bir bölümünün ortaklaşa kabul ettikleri iki husus vardır: Bunlardan ilki teknolojinin ortadan kaldırılmasının söz

⁵⁴ Heidegger, *Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*, 100.

⁵⁵ Modern toplumun yumuşak karnı “bilgi”, bilimsel-teknolojik bilgidir. Bkz. Özel, *Üç Zor Mesele*, 204. Bilim; küreselleşmiş, ucu açık ve de esasen kontrol edilemez bir hale gelmiştir. Bkz Giddens, *Modernliği Anlamlandırma*, 104.

⁵⁶ Günay, *Teknoloji Nedir? Felsefi Bir Yaklaşım*, 164.

konusu olamayacağı, ikincisinin ise bugün modern teknoloji ile birlikte giden değerler sisteminin veya “**teknolojik ideoloji**” denen şeyin karşısına yeni ve farklı bir ideolojinin geçirilmesinin zarûri olduğudur. Gerçekten, şimdiye kadar teknolojik ilerlemede⁵⁷ geriye dönüş olayına pek rastlanmış değildir. Yâni insanlık tarihi içinde teknoloji devamlı ilerleyen bir çizgi hâlinde görülmektedir. Modern teknolojinin doğurduğu sosyal meselelerden kurtulabilmek için ondan vazgeçmeyi düşünenler bulunmakla birlikte bu düşünceler hep ferdi seviyede kalmış, hiçbir zaman cemiyete tesir edecek bir güç kazanamamıştır. Fakat modernizmin insanlığın dertlerine göze çarpar bir cevap getirmediği, hattâ bâzı problemleri daha da kötüleştirdiği muhakkaktır. **İnsanlığın çektiği sefalet ve uğradığı adâletsizlikler azalmış değildir.** Fakat herhalde modernizmin insanlık için en mahzurlu tarafı onun sâdece çâre olmayı iddiâ ettiği konularda başarısız kalışı değildir. Modernizm, kendi başarısızlıklarını telâfi etmeye yarayacak vâsıtaları da ortadan kaldırmaktadır.⁵⁸ Bu durum günümüz insanını, modern ıztıraplarla mücadele edemeyecek bir krize sokmuştur. Buradan ancak ciddi ve güçlü bir izâh sistemi ile çıkılabilir.

Çağımızda gidiş her şeyin birbirine bağlı olmasına (connecting everything) doğrudur. Sürekli bağlantı halinde olmak, zayıf bağları güçlendirirken; güçlü bağları da zayıflatabilmektedir. Bu durum **kolektif dikkat eksikliği sendromu** olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹ Bu konunun bir diğer

⁵⁷ Teknolojik gelişmelerde herhalukarda bir tür “yumuşak determinizm” vardır. Bkz. Patrick J. Deneen, *Liberalizm Neden Çöktü.* Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz. (Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 136.

⁵⁸ Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri* (Yerse-Yayıncılık, ISBN: 987-605-81051-6-4, 1. Baskı, 2020), 63.

⁵⁹ Guy Standing, *Prekarya - Yeni Tehlikeli Sınıf.* Çev.: Ergin Bulut. (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1. Baskı, 2022), 214.

yüzeyinde önemli bir problem daha vardır: Kontrol, gözetim ve takip problemi. Modernizmdeki panoptikon metaforu ile tanımlanan asimetrik gözetim; postmodernizmde maskelenmiştir. Panoptikondaki⁶⁰ gözetimde dışarıdan gelen baskı ve zorlamaya dayalı denetleme, sinoptikon ve omniptikonda bireysel rıza ve gönüllülüğe dayalı olarak gerçekleşir. İktidarın panoptikondaki “sıkıcı denetim” görevi, omniptikona gelindiğinde “haz veren ve eğlenceli” bir niteliğe bürünür.⁶¹ Bu durumda bireysel özgürlük konusu gündeme gelir. Özgürlük (yada daha dar bağlamla ekonomik özgürlük), ekonomik organizasyonun kapitalist formu altında gelişebilir. Dahası özgürlük bir gereklilik haline gelir. Özgürlük olmadan ekonomik faaliyetin amacına ulaşamaz.⁶² Konu egemen devletlerin bakışından devletler düzeyine taşındığında yeni bir tespitte ihtiyaç vardır: Sovyetler birliği ayaktayken üç dünyadan söz ediliyordu. (...) Birinci dünya, kapitalizmin “heyday” (altın çağ, parlak dönem gibi anlamlara gelmektedir) döneminin başından beri sanayi devrimini yaşamış ülkelerin vatani. İkinci dünya, Sovyetler Birliği ve onun peykleri, üçüncü dünya ise başından beri sanayi devrimini yaşamış ülkelerin sömürgeleri. (...) Sovyetler çökünce ikinci dünya üçüncü dünyaya iltihak etti. Böylece gizlenen bir şey ortaya çıktı: Demek ki üç değil, iki dünya varmış. Bunlar; *denetleyen ve denetlenen dünya*.⁶³

⁶⁰ Panoptikon, özgürlük ile tutsaklık, özerk ile güdümlü eylem arasındaki karşıtlığa dair bir kavrayıştır. Panoptikon, birilerinin özgürlüğünün diğerlerinin bağlılığını gerekli ve kazançlı hale getirdiğini, diğer kesimin tutsaklığının ise ötekini özgürlüğünü mümkün kıldığı gösterir. Bkz. Zygmunt Bauman, *Özgürlük*, 20,30.

⁶¹ Selin Bitirim Okmeydan. *Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: 'Panoptikon'dan 'Sinoptikon' ve 'Omniptikon'a* (AJIT-e: Academic Journal of Information Technology, 2017), 46.

⁶² Bauman, *Özgürlük*, 63.

⁶³ Özel, *Kalın Türk*, 32.

Bugün bilimsel bulgular ve teknolojik değişimler insanlığı anında ve keskin bir şekilde etkileyebilmektedir.⁶⁴ Böyle bir ortamda ve durumda değer odaklı bir teknoloji tasavvuruna sahip olmak ayrı bir öneme sahiptir. Bütün dönemlerde, insanlar ve kültürler birbirlerinden istifade etmişler. Dolayısıyla bir insanın ya da insan grubunun; kendisinden önce o konuda çalışmış düşünür, filozof, sosyolog, psikolog gibi uzman kişilerden istifade etmesi gibi/kadar tabii bir şey olamaz. Onu bir nakısa olarak görmemek gerekir. Önemli olan temel nokta, onunla irtibatı olduğunda kendi özgünlüğünü ne kadar muhafaza ettiği ve edebildiği meselesi. *Kendi özünü gürleştirme noktasında, ondan ne kadar istifade ettin?* Bu hususa birkaç örnek vermek gerekirse mesela, Mekke’de ve Medine’de yapılan evlere bakılabilir. Peygamber Efendimiz (sav) kendisine vahiy geldikten sonra diğer Müslümanların kaldığı evlere bakıp, “*bunlar müşrikler tarafından yapılmış evlerdir, ben burada yaşamayacağım ya da burada yaşamayın*” demedi. Kıyafetler, dokuma tezgâhları falan bunlara müslüman olmayanların eli değdi de(n)medi. Bu anlamlı da değildi zaten. Asıl mesele bizi, biz yapan kaldığımız ev ya da konuştuğumuz dil değil; Hazreti Peygamber ile olan irtibatımızdır. Buradan hareketle günümüzde şuna bakmamız gerekir. Yapılan herhangi bir faaliyet, ümmetin varlığını ve onun özünü her yönden gürleştirmesi konusunda bir katkı sunuyorsa şayet, onun nerden geldiğinin pek fazla bir ehemmiyeti yok. Ama yapılan herhangi bir faaliyet, insanları o özünden koparıyorsa ki bunun ölçüsü de “Hazreti Peygamberden uzaklaştırıyor olmasıdır”, o zaman orada büyük bir sıkıntı var demektir.⁶⁵

⁶⁴ Giddens, *Modernliği Anlamlandırmak*, 108.

⁶⁵ Görgün, *Prof. Dr. Tahsin Görgün: Batı'nın tanımlayıcı tek özelliği; ilkesizliktir!*

5. Gömülü Metafizikten Açık-Bulanık Metafiziğe Teknolojik Yolculuk

Dünya her türlü gerçek gücü elinde tutan teknolojik feodalitenin egemenliği altındadır.⁶⁶ Yüksek teknolojik değişimlerin yaşandığı bir dünyada kime, ne zaman, ne söyleyeceğini bilmek, hükümetler ve işadamları için hayli zor meseledir.⁶⁷ Teknik masumiyet görünümünün gerisinde, her zaman ezeli bir rekabet ve hâkimiyet mücadelesi vardır ve görünen o ki olmaya da devam edecektir. Artık korkulması gereken en önemli şey şiddetin psikolojik değil, teknolojik olarak tetiklenmesidir. Makineler yalnızca makine üretir. (...) Sanal makineleşme evresine girildiğinde, insanla makine arasındaki farkta ortadan kaybolmaya başlar. (...) Doğrudan ekranın içine yani önümüze hiçbir engel çıkartmayan sanal imgenin içine daldığımızda ise bir bakıma insan böyle bir ortamda dijital bir tulum gibi kendi yaşamını sırtına geçirmektedir.⁶⁸

Yapay zekâ kendisini ilerlettiğinde, ilerlemeyi yapan şeyi de ilerletebilmektedir. Böylece bir zekâ patlaması oluşabilir.⁶⁹ Tüm olası türevleri ile bir yapay zekâ uygulamasının kararlarında “**normal bir insan**” ya da “**ortalama bir insan**” gibi davranmasını istediğimizde bunu nasıl sağlayabiliriz? sorusu hem bir soru hem de birçok sorunun yuvalandığı bir büyük sorudur:

“**Normal insan**”ı nasıl tanımlayacağız? Bunu yapabilmek için ortalama insanın aklındaki ve gönlündeki iyi ile kötünün düzeyini bilmek ya da buna karar vermek gerekiyor. Bu tanımlı hangi değer sistemine (etik koda ya da ahlaki anlayışa) göre ve nasıl yapacağız?

⁶⁶ Baudrillard, *Her Yer Ekran*, 79.

⁶⁷ Giddens, *Modernliği Anlamlandırma*, 104.

⁶⁸ Baudrillard, *Her Yer Ekran*, 114,189,208-209.

⁶⁹ Nick Bostrom, *Süper Zekâ: Yapay Zekâ Uygulamaları - Tehlikeler ve Stratejiler*. çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021), 118.

Yine bir hazzın yoğunluğu ve süresi nasıl hesaplanmalıdır? Acılar ve hazlar birbirini götürebilir mi? Aynı beyin durumunun tastamam iki kopyası, haz miktarının iki katına mı tekabül edecektir? Bilinçdışı hazlar olabilir mi?⁷⁰

“*Ne kastediyorsam onu yap!*” dinamiğini nasıl hayata geçirebiliriz? Yani isteklerimizi ve dile getirilmemiş niyetlerimizi müşfik şekilde yorumlayıp buna uygun olarak hareket edecek tarzda güdülenmiş bir yapay zekâyı nasıl oluşturabiliriz?

Bir diğer önemli hususta bir teknolojinin sadece geliştirilip geliştirilmediği değil, aynı zamanda *kim tarafından, ne zaman ve hangi amaçla* geliştirildiğidir?

YZ’ye akla yatkın insani değer yüklemek için değer öğrenme yaklaşımından nasıl yararlanılacağı ve bunun nasıl koda dökülebileceği henüz bilinmemektedir. Bu işi yapacak olanlar (bir uzman komitesi ya da kodlayıcı) bizim için neyin iyi olduğu/olacağı konusunda yanılabilir. Çünkü dünyada o kadar farklı yaşam tarzı ve ahlak anlayışı vardır ki, bunları birleştirip tutarlı ve bütünlüklü dışkestirimli irade (CEV-Coherent Extrapolated Volition) haline getirmek mümkün olmayabilir. Ayrıca nihai bir hedef belirlemenin, insanın dikenli felsefi problemler ormanında, yolunu bulmasını gerektirdiği görülmektedir. İlave olarak bir diğer büyük problematik durum daha vardır. Eğer YZ’nin takip etmesi için özgül ve değişmez bir ahlak anlayışı şart koşarsak, aslında hatalarımızda dahil olmak üzere mevcut ahlak anlayışlarımızı geleceğe taşımış ve her türlü ahlaki büyüme umudunu doğmadan öldürmüş olabiliriz de.⁷¹ Bu durumda hem mesul insan için ahlakın temellendirilmesi hem de ahlakın değişime tabi olup olamayacağı, olaksa ne düzeyde olacağı ve buna kimin(lerin) karar vereceği gibi meseleler önemli bir hal alır. Eğer YZ

⁷⁰ Bostrom, *Süper Zekâ*, 247,260,271.

⁷¹ Bostrom, *Süper Zekâ*, 234,245,247,250.

anlamı kapabilirse, uygun olan eylemleri aralayabilir. YZ süper zekâ geliştirdikçe⁷², iki cephede ilerleme kaydedebilir. Felsefi bir problem olarak **ahlaki doğruluğun** ne olduğunu anlamak ve pratik bir problem olarak bu anlayışı tikel eylemleri değerlendirmek için uygulamak. Bu kolay olsada, insanlığın bütünlüklü dışkestirimli iradesini çıkarsamaktan daha zor olacağı da söylenemez.⁷³ Bir diğer meselede zekâ patlamasının sebep olabileceği; kontrol problemi, öngörü, muhakeme ve teorik içgörü gibi farklı zorluklara da hazırlıklı olmak.⁷⁴

YZ konusundaki kritik bazı hususların yönetilmesi için “*tohum yapay zekâ*” önemli bir araç olabilir. Bir tohum YZ, programlayıcıların yararlı gördükleri her yapıyı nakşedebilecekleri bir boş levha gibidir. En temel özelliği, uzlaşmazlığı az olduğundan ilerlemesinin kolay olması haricinde bir sistemin zekasını arttırmak üzere optimizasyon gücü uygulamak konusunda iyi olmasıdır.⁷⁵ Bir diğer konuda *bu işletilen makinelere nasıl muamele edeceğiz?* Çalışan makine zihinler “sermaye” olarak mı tutulacak yoksa “özgür! ücretli işçi” olarak mı kiralanacak?⁷⁶

Teknoloji bugün kusursuz hale getirilse ve hemen kullanılmaya başlansa bile, genetik açıdan geliştirilmiş yavrunun

⁷² Süper zekâ terimi çok genel nitelikteki birçok bilişsel alanda şu an var olan insan zihinlerini misli misli geride bırakan zekâ düzeyleri için kullanılmaktadır. Diğer bir ifade ile insanların bilişsel performansını hemen hemen her alanda katbekat aşan her türlü zekâdır. Üç biçimi var: Hızlı süper zekâ, kolektif süper zekâ ve nitelikli süper zekâ. Tüm beyin emilasyonu çalışmaları, süper zekâyâ giden en çabuk yol olma ihtimalini taşımaktadır. Tüm beyin emilasyonu için tam olarak ne kadar teknoloji gerektiği, beyin emilasyonundaki soyutlama düzeyine bağlıdır. Bu bakımdan içgörü ile teknoloji arasında ödünleşim vardır. Bkz. Bostrom, *Süper Zekâ*, 39,51,70-71.

⁷³ Bostrom, *Süper Zekâ*, 257.

⁷⁴ Bostrom, *Süper Zekâ*, 271.

⁷⁵ Bostrom, *Süper Zekâ*, 114,226.

⁷⁶ Bostrom, *Süper Zekâ*, 199.

olgunluğa ulaşması en az yirmi yıl alacaktır. Ayrıca insana uygulamalarda laboratuvarda kavramın kanıtlanması ile klinik uygulama arasında normalde en az on yıl gecikme vardır. Zira güvenliğin sağlanması için kapsamlı çalışmalara da gerek vardır.⁷⁷ Bu açıklama YZ uygulamalarının kâmil manada devreye alınmasına daha hazırlıklı olabilecek zamanımız olduğuna işaret etmektedir. Ancak her geçen gün, telafisi güç meseleleri de beraberinde getirecektir.

6. Teknoloji Felsefesinin İmkânı

Teknoloji sadece ekonomik güç olarak değil, aynı zamanda sosyo-kültürel güç olarak da son derece önemlidir. Bu bağlam konunun felsefi yönüne işaret etmektedir. Teknoloji felsefesi, teknolojinin kendisinden ziyade anlamının hem toplum ve kültür için hem de toplum ve kültür üzerindeki etkisiyle ilgilenmiştir.⁷⁸

Teknolojiye yönelik Batı toplumlarında mevcut kültürel süreçlerde fark edilebilecek dört temel tutum vardır. Bu tutumlar, teknolojiye olan aşırı inançtan ara tonlarla birlikte teknolojiye karşı tam bir güvensizliğe kadar uzanır. Drengson bu dört felsefeyi şu şekilde tanımlamaktadır: (1) teknolojik anarşi (technological anarchy), (2) teknofili (technophilia), (3) teknofobi (technophobia) ve (4) teknolojiye uygunluk yada uygun teknolojidir (technological appropriateness/ Appropriate technology).⁷⁹ Bu dört felsefe, paradigma ve inançlara bir bütün olarak odaklanan sosyal tutumların

⁷⁷ Bostrom, *Süper Zekâ*, 70.

⁷⁸ Stanford Encyclopedia of Philosophy, *Philosophy of Technology* (First 2009; substantive revision Mon Mar 6, 2023).

⁷⁹ “Uygun teknoloji” bazen ara teknolojiler için de kullanılan bir terimdir. Orta teknolojiler gelişmekte olan ekonomilerdeki uygulamalar için tasarlanmıştır. Bkz. Alan R. Drengson, *Four Philosophies of Technology*, 36.

düğüm noktaları olarak düşünülebilir. Toplumsal tepki süreçlerinin tamamında bunların özellikleri tanımlanabilir. Kültür bir bütün olarak süreç içinde olduğundan ve kültür içindeki bireyler de kendi özel koşullarına bağlı olarak değişen oranlarda değiştiklerinden, bu düğüm noktaları statik değildir.⁸⁰ Bu tutumlar arasında bir sınır çekerken kullanılan temel kriter, teknolojinin her bir aşamasında insanoğlunun baskın tavrıdır. Teknolojik anarşi, teknik imkânların henüz keşfedildiği ve baskın bir standardın mevcut olmadığı durumlar için ne olsa gider misali oynak bir kavramsallaştırma- dır. Teknofili, bir çeşit teknoloji aşkıdır. Bu aşamada insanlar, çoğunlukla teknolojinin sorunları, sınırları ve kötü yan- larını fark edemezler. Teknofobi, teknolojiden korkma, nef- ret etme ve reddetmeye doğru bir eğilimi ifade eder. Uygun teknoloji tutumunda ise teknoloji, insan ve dünya arasındaki karşılıklı ilişkilerin olgunlaşması beklenir. Bu yaklaşımda kendimizi yeni teknolojilerin gelişimine ve hatta bazı mevcut teknolojilerin kullanılmasına adamadan önce kendi amaç ve değerlerimiz üzerinde düşünmemiz gereklidir. Kemale ermiş bir sevdada olduğu gibi, insan başkalarının amaçlarına eriş- mesi için onlara yardım etmesi hususunda beceri kazanır. Böylelikle bu aşamada giderek daha anlaşılır hale getirdiği- miz amaçlara erişmenin bir aracı olarak sahip olduğumuz teknolojiye hâkim olma becerisini de elde etmiş oluruz.⁸¹

Çağın tekniğinde⁸² hüküm süren açığa çıkartma, çağrı an- lamındaki görevlendirme niteliğine sahiptir. Çağrı ise doğa- da gizli olan enerjinin çözülmesi, çözülmüş olanın dönüştü- rülmesi, dönüştürülmüş olanın depolanması, depolanmış

⁸⁰ Alan R. Drengson, *Four Philosophies of Technology* (From Philosophy Today, 2015), 28-29.

⁸¹ Mehmet Önal, *Dört Teknoloji Felsefesi* (Beytulhikme An International Journal of Philosophy, 2020), 341,353.

⁸² Buradaki teknik, teknoloji olarak düşünülmelidir.

olanın tekrar dağıtılması ve dağıtılmış olanın da yeniden devreye sokulmasıyla gerçekleşir. Yani “çözmek, dönüştürmek, depolamak ve çevirmek” açığa çıkartma yollarıdır. (...) Bir bölge kömür ve maden çıkarmaya zorlanır. Bu sebepten yer, kömür havzası; toprak ise maden yatağı olarak açığa çıkar. Tarla ise işlemenin hâlâ korumak ve bakmak demek olduğu zamanlarda köylünün işlediği tarlaya göre çok farklı belirir. Köylünün yaptığı iş, tarlanın toprağını zorlamaz.⁸³ Tabir yerindeyse tarlanın fitratına uygun davranır ve tarlayı mahsule hazır hale getirir.

Bu çalışma temelde bir teknoloji felsefesi perspektifi sunmak amacına matuf değildir. Ancak bir teknoloji felsefesi çalışması yapılacaksa meseleye kısa bir tarihi bakışın ardından, teknoloji felsefesinin odaklandığı temalara (bilim ve teknoloji arasındaki ilişki, her ikisinin felsefeyle ilişkisi, tasarımın teknolojideki merkeziliği gibi) yer verilebilir. Ardından, teknolojik gelişmelerin oluşturduğu içtimai kaygıların ele alındığı toplumsal ve etik vechelere (teknoloji etiğinin gelişimi ve yaklaşımlar -kültürel ve politik yaklaşımlar, genel olarak mühendislik ve belirli teknolojilerin etiği-, konunun etik yönünü tamamlayıcı hususlar -tarafsızlık ve ahlaki faillik, sorumluluk, tasarım, teknolojik riskler-) yönelik çalışmalarla devam edilebilir.⁸⁴ Neticede son iki asırda konuyu detaylı inceleyen filozofların yaklaşımları ve eserlerinden örneklerle çalışma tamamlanabilir. Bu bağlamda yeterliliklere haiz Türkçe bir teknoloji felsefesi eseri eksikliği hâlihazırda mevcuttur.

Sonuç

Patrick J. Deneen’in “*Liberalizm Neden Çöktü*” eserinin muhtelif sayfalarında geçen bazı ifadeleri kaynaştırmak

⁸³ Heidegger, *Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*, 23,25.

⁸⁴ “Stanford Felsefe Ansiklopedisi” “Teknoloji Felsefesi” kısmındaki içerikten esinlenilerek bir perspektif sunulmuştur.

suretiyle *neredeyiz ve nereye doğru* çekildiğimizi dikkatlerine ze sunarak cümlelerimi nihayete erdirmek istiyorum: Bizim “**teknoloji kültürümüz**” daha en başından beri yanlış bir özgürlük tanımına dayanmakta olup, şimdi de bizleri kaçınılmaz olarak kendi fantazimizin sonucu olan bir esaret durumuna sürüklemektedir. Hatta küresel düzeyde özgürlük imparatorluğu büyüdükçe, ferdi özgürlüğümüz de küçülmektedir. Teknoloji bizleri bırakın daha iyiye götürmeyi aksine sonunda ya boyunduruk altına alacak ya da yok edecektir. Bu minvalde bizler teknolojik faaliyetin nesneleryiz ve onun dönüştürücü gücü karşısında da bir o kadar çaresiz vaziyetteyiz.

20. yüzyıl sonu ile başlayan genetik çalışmalar, sinirbilim ve beyin emilasyonu çalışmalarını destekleyici nanoteknoloji ve robotik uygulamalar ile bu uygulamaların omurgasında yer alan yapay zekâ çalışmaları ve bu çalışmaların değişik kombinasyonlarıyla insanın vücut ve zihni kabiliyetlerini değiştirme amacıyla genlerin ve genetik kodların içine süzül­düğü çalışmalarla birlikte düşün­üldüğünde teknolojinin değer yüklülüğü daha görünür, daha doğrudan ve daha kiritik bir düzeye erişmiştir. Bu derin teknolojik çalışmalar mesuliyet sahibi her insanın teknolojiye nereye kadar onay vermesi gerektiği ve teknolojik tekilliğe doğru yol alan sürecin nasılı ve niçini üzerine temel bir fikri olmalıdır. Ayrıca dijital dönüşümün hem katalizörü hem de özü olan yapay zekâyâ, akla yatkın insani değer yüklemek için değer öğrenme yaklaşımından nasıl yararlanılacağı henüz tam olarak bilinmemektedir. Burada iki önemli husus vardır. Bunlardan ilki değer yükleme probleminin çözülmesi, ikincisi ise daha da zor olan hangi değerlerin yükleneceği meselesidir. Bu bağlamda konunun her veçhesinde ciddi çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışma genel bir perspektifte teknolojiye eleştirel bir bakış sunmak için hazırlanmıştır. Özellikle Searle’nin “Güçlü YZ”, Lee’nin “Dijital Ruh” ve Bostrom’un “Tohum Yapay Zekâ” olarak

adlandırdığı “insan benzeri” zekâya ulaşmanın olanaklı olduğu teknolojik düzeylere yönelik daha hazırlıklı olmak gerekir. Çünkü bu durum ve sonrası; kontrol problemi, öngörü, muhakeme ve teorik içgörü gibi hususlara hazırlıklı olmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda yazılımcılar, futuristler, ilahiyatçılar, hukukçular, psikologlar ve sosyologlar transdisipliner çalışmalar gerçekleştirmelidir. Anthony Giddens’in ironik ve paradoksal bir ifadesiyle çalışmayı nihayetlendirelim: “Bilim ve teknolojiyi kullanmadan, bilim ve teknolojiden kaçınmanın yolu yoktur.”⁸⁵

Kaynaklar

- Alatlı, Alev. *Modernite, Batı'ya Yön Veren Metinler*. Kapadokya Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Baudrillard, Jean. *Her Yer Ekran*. Çev.: Oğuz Adanır. Doğu Batı Yayınları, 2022.
- Bauman, Zygmunt, Özgürlük. Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Bitirim Okmeydan, Selin. “Postmodern Kültürde Gözetim Toplumunun Dönüşümü: ‘Panoptikon’dan ‘Sinoptikon’ ve ‘Omnip-tikon’a”. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 2017.
- Bostrom, Nick. *Süper Zekâ: Yapay Zekâ Uygulamaları - Tehlikeler ve Stratejiler*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Demir, Abdullah. *Bütüncül Eğitim – Giriş Kitabı*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 1. Basım, 2024.
- Deneen, Patrick J. *Liberalizm Neden Çöktü*. Çev.: İsmail Hakkı Yılmaz. Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- Drengson, Alan R. “Four Philosophies of Technology”. *From Philosophy Today* (Summer 1982): 103-17; <http://alandrengson.com/wp-content/uploads/2015/08/Four-Philosophies-of-Technology.pdf> (E.T. 05.10.2024).

⁸⁵ Giddens, *Modernliği Anlamlandırmak*, 108.

- Durali, Teoman. “Sınır tanımayan teknoloji, Rabbini tanımayan insan üretiyor!”, 22.05.2016, <https://www.kirmizilar.com/prof-dr-teoman-durali-sinir-tanimayan-teknoloji-rabbini-tanimayan-insan-uretiyor/> (E.T. 05.10.2024).
- Durali, Teoman. *Canlılar Sorununa Giriş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- Durali, Teoman. *Çağdaş Küresel Medeniyet*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2006, s. 103.
- Durali, Teoman. *Din ve Felsefe-Bilim Açısından Doğu ve Batı Medeniyetleri - Konuşmalar 2015-2018*. Editör: Aynur Erdoğan Coşkun, İstanbul: Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi, ISBN 978-605-7664-92-1, 1. Baskı, 2022.
- Durali, Teoman. *Hayatın Anatomisi & Canlılar Bilimi Felsefesi ve Ötesi*. İstanbul: Dergah Yayınları, ISBN: 978-975-995-905-0, 2018.
- Eğilmez, Mahfi. *Örneklerle Kolay Ekonomi*. Remzi Kitabevi, 8. Baskım, 2014.
- Freyer, Hans. *Sanayi Çağı*. Çev.: Hüseyin Batuhan - Bedia Akarsu, Batı Yayınları, 2014.
- Giddens, Anthony ve Pierson, Christopher. *Modernliği Anlamlandırmak - Anthony Giddens’la Söyleşiler*. Alfa Yayınları, 1. Baskım, 2001.
- Günay, Durmuş. “Sanayi ve Sanayi Tarihi”. *Mimar ve Mühendis Dergisi*, Sayı: 31, 2002, 8-14.
- Günay, Durmuş. “Teknoloji Nedir? Felsefi Bir Yaklaşım”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 1 (Nisan 2017), 163-166.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. Yer-Su Yayınları, 2021.
- Güngör, Erol. *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri*. Yer-Su Yayıncılık, 1. Baskı, 2020.
- GZT, “Prof. Dr. Tahsin Görgün: Batı’nın tanımlayıcı tek özelliği; ilkesizliktir!”. Yusuf Genç, 18/03/2022. <https://www.gzt.com/amphtml/cins/>

prof-dr-tahsin-gorgun-batinin-tanimlayici-tek-ozelligi-ilke-sizliktir-3486046?__twitter_impression=true (E.T. 05.10.2024).

Han, Byung-Chul. İktidar Nedir? İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Baskı, 2020.

Hansen, Stig Borsen. *Teknoloji Felsefesi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Baskı, 2023.

Heidegger, Martin. *Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*. Çev.: Necati Aça. Pharmakon Kitap, ISBN: 9786058657632, 2019.

<https://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-yeni-dunya-duzeni.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 24/11/2024).

Kabadayı, Talip. *Teknoloji Felsefesi* (Oswald Spengler'in "İnsan ve Teknik" eserinden alıntılanmıştır). Bilgesu Yayıncılık, 1. Baskı, 2021.

Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 29. Baskı 2018

Meriç, Cemil. *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*. İstanbul: İletişim Yayınları, Yayına Hazırlayan: Ümit Meriç, 5. Baskı, 1999.

Önal, Mehmet. "Dört Teknoloji Felsefesi". *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 2020.

Özel, İsmet. *Kalın Türk*. İstanbul: Tiyo Yayınları, IV. Baskı, 2017.

Özel, İsmet. *Üç Zor Mesele*. İstanbul: Tiyo Yayınları, 5. Baskı, 2016

Öztürk, Feza. "Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni".

Russell, Bertrand. *Eğitim ve Toplum Düzeni*. İstanbul: bgst Yayınları, Birinci Basım, 2017.

Shor, Ira. *Güçlendiren Eğitim*. Pedagoji Yayınları, 2023.

Standing, Guy. *Prekarya - Yeni Tehlikeli Sınıf*. Çev: Ergin Bulut. İstanbul: İletişim Yayıncılık, ISBN-13: 978-975-05-3357-0, 1. Baskı, 2022.

Stanford Felsefe Ansiklopedisi, "Philosophy of Technology". *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, First published Fri Feb 20, 2009; substantive revision Mon Mar 6, 2023, <https://plato.stanford.edu/entries/technology/> (E.T. 05.10.2024).

Topuz, Alev. Ş. Teoman Duralı'da Felsefe-Bilim. T.C. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018.

TÜBA Terim, "Sanayi Kapitalizmi". 2020. Teknik, <http://www.tu-baterim.gov.tr/> (E.T. 05.10.2024).

Türkdoğan, Orhan. "İslam'da Bilimsel Gelişme ve Günümüze Sorunları". *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 2010.

Uçar, Şahin. "Hakikate Talib Olmak". *Karabatak Dergisi*, 3. Sayı, 2014.

Uçar, Şahin. "Tolstoy Hakkında Röportaj". *Yeni Ufuklar*, Yıl: 8, Sayı: 31, Ekim - Aralık 2016.